

Pristup Željka Mardešića fenomenu mržnje

Ante Vučković
avuckovic@kbf-st.hr

UDK: 316:2 Mardešić, Ž.
159.942.5:316
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. studenoga 2011.
Prihvaćeno: 5. studenoga 2011.

Željko Mardešić je, po svojoj osjetljivosti na pojave mržnje i po svojoj hrabrosti da to kaže na uvjerljiv i neuvredljiv način, prije iznimka nego pravilo u duhovnom obzoru hrvatske kulture i religioznosti. Ovaj se rad zaustavlja na jednom kratkom tekstu u kojem Mardešić ispovijeda svoju šutnju o mržnji. Analizira značenje i narav mržnje nastojeći pokazati što se sve krije u neizrečenoj pozadini Mardešićeva istupa. Oslanjajući se na Heideggera i njegovo shvaćanje čuvstvenosti kao otvaranja svijeta, autor kroz Mardešićeve metafore za mržnju, okvira i zraka, istražuje obilježja, domete i vrijeme pojavljivanja snažnijih valova mržnje u društvu. Uspoređujući mržnju s prezirom i srdžbom autor pokazuje i temeljnu nakanu Mardešićevih tekstova koji spominju mržnju: izlazak iz okvira za mržnju i stvaranje okvira za opraštanje. Kroz to se jasno pokazuje i Mardešićev položaj u društvu.

Ključne riječi: *mržnja, prezir, srdžba, opraštanje.*

Mardešić je početkom prošlog desetljeća u jednoj kolumni *Svjetla Riječi* napisao svoju ispovijed o mržnji.¹ Tekst je kratak. Sažet. U njemu mržnju samo imenuje. Ne opisuje je. Štoviše, Mardešić ukazuje i na neku igru skrivanja u kojoj znanstveni ili ideološki jezici služe kao sklonište u kojem nismo obvezni imenovati stvari svojim imenom. Mržnju slabo poznajemo, misli Mardešić. Pri tom, naravno, ne misli na doseg ljudske spoznaje o ovom fenomenu. Misli na svakidašnje i uvriježeno znanje o mržnji u našem konkretnom društvu. Ono je slabo i nedostatno. Drugim riječima, mržnja se u našim odnosima može širiti i zbog nedovoljnog znanja o njoj. Uz to, mržnja je sa sobom donijela i šutnju o mržnji.

¹ Željko MARDEŠIĆ, *Odgovornost kršćana za svijet*, Sarajevo – Zagreb, Svjetlo Riječi, 2005, 11-14.

Ispovijed o mržnji je Mardešićev prekid šutnje o mržnji. Prekidajući šutnju on joj ne dopušta širenje. Mardešić ispovijeda da se prevario. Mislio je da će, ako bude šutio o mržnji, biti od pomoći mladoj državi. Prevario se. Šutnja o mržnji ne pomaže nikome. Koristi od šutnje o mržnji ima samo mržnja sama. Neimenovana je mržnja učinkovitija od imenovane. Prešućena se mržnja lakše širi. Njezina hladnoća dolazi i odatle što se ne izriče. Zaledi riječi i zaledi odnose. Šutnjom o mržnji ne možemo se osloboditi mržnje. Šutnja je hrani. Mardešić ne misli na bilo koju šutnju. Ne misli na šutnju onih koji mrze i tako služe mržnji, na nijemu mržnju koja smišlja kako uništiti drugoga. On misli na šutnju onih koji ne mrze, ali izbjegavaju govoriti o njoj, koji je ne žele, a svejedno o njoj šute. Šutnja dobrih ljudi stvara mržnji slobodan prostor. Zato valja govoriti. Dobri ljudi koji nisu zahvaćeni mržnjom trebaju govoriti o njoj. Zato je Mardešićev govor o mržnji ispovijed o šutnji o mržnji. Osobna i javna ispovijed o prešućenoj mržnji. Ne, dakle o šutnji mrzitelja koji šutnjom prikrivaju svoju mržnju, nego o mržnji koju dobri ljudi opažaju, ali je svejedno ne imenuju.

Mardešić ovdje ne predstavlja na neizravan način sebe kao dobra čovjeka. Nema namjeru ukazati na razliku po kojoj bi se on razlikovao od ljudi ispunjenih mržnjom. Naprotiv! Prešućena mržnja ga ne čini dobrim čovjekom pa se zato i kaje zbog šutnje i pribjegavanja lukavstvima neizravnog govora. Trenutak ispovijedi je trenutak kajanja za neimenovanu mržnju. Ponekada se čini da Mardešićeve ispovijesti nisu samo njegova potreba da bude jasan sa sobom, nego možda i volja da i drugima pomogne da i oni učine isto. Svakako, Mardešić pokazuje na sebi što u društvu nije dobro. I svojom ispovijedi pokazuje kako bi to moglo biti drukčije.

Mardešić se služi s dvije metafore kada govori o mržnji. Mržnja je okvir.² Mržnja je i zrak kojega dišemo. Okvir bismo mogli prevesti riječju obzor. U obje metafore upada u oči sveobuhvatnost mržnje. Nije prisutna samo na nekim mjestima. Tvori okvir svega kao što obzor crta krajnju granicu našega svijeta i ispunja sav prostor kao što zrak ispunja naš svijet. Dvije metafore. Jedna o krajnjim obzorima kao granici i druga o sveispunjenosti. Ove se dvije metafore odnose na dvije stvari vezane uz mržnju. Mržnja otvara svijet pokazujući njegov domet. Ona je način odnosa i shvaćanja svijeta. Sposobna je uvući se u sve društvene pore na neprimjetan način. Sve ispunja i tvori opće ozračje društva.

Gdje se nalazi mržnja? Tamo gdje su ljudi, riječi, gospodarstvo, politika, društveni život. Mržnja ispunja prostor između ljudi i njih same. Ispunja javni prostor i prostor djelovanja. Prostor među ljudima je prostor javnosti, djelovanja i pluralnosti. Mržnja ništi pluralnost ujednačavajući ljude, truje javnost i usmjeruje djelovanje.

² Na početku *Prvog okvira za opraštanje* Mardešić se izravno poziva na roman Ivana Aralice *Okvir za mržnju*. Pri tome, kako je dobro primijetio Ivan Šarčević u raspravi na simpoziju o Željku Mardešiću, 17. lipnja 2011., izbjegava imenovati autora da bi izbjegao napasti da ikoga smješta u okvir za mržnju (usp. *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2002, 91).

Mržnjom su se bavile filozofija, psihologija, društvene znanosti. Danas, misli Mardešić, ne možemo preskočiti biološke korijene mržnje i nasljedna izvorišta. No, mržnju valja opisati, prije negoli je smjestimo u područje neke znanosti ili pokušamo objasniti odakle izvire i zašto.

Mržnja ulazi u temeljnu osjećajnost, u čuvstvovanje. Polazeći od shvaćanja čuvstvovanja kao načina otvaranja svijeta, valja nam se pitati kako mržnja otvara svijet. Ovo nije odmah razumljivo. Najčešće mržnju shvaćamo kao neku štetnu strastvenu energiju koja uništava i onoga koga se mrzi i mrzitelja samoga. Tako to shvaća i Željko Mardešić. No, ipak mržnju se može shvatiti i drukčije, a time se može pružiti i prigoda da se jasnije razumije silovitost mržnje koju je Mardešić slutio, a da nije smatrao svojim zadatkom opisati je.

Nakana je ovoga rada ukazati na strukturu mržnje, opisati je u njezinim temeljnim crtama kako bismo iz opisa mogli bolje i jasnije razumjeti način njezina pojavljivanja, opaziti vrijeme kada se pojavljuje, iznijeti razloge zašto se pojavljuje u specifičnim vremenima te iz toga procijeniti kako je Mardešić i bez opisivanja mržnje bio osjetljiv na njezino pojavljivanje. On je samoga sebe nazvao vjernikom posebno osjetljivim na sve oblike mržnje.³ Znao je da je mržnja vjernika najgori oblik mržnje. Često susretanje s ljudskim licima koje je iznakazila mržnja učinilo ga je i osjetljivim na mržnju i gurnulo u potrebu *vikanja s krovova* protiv mržnje.

Mržnja otvara svijet. Ovim se oslanjamo na Heideggera koji je u čuvstvenosti, odmah uz jezik i govorenje, vidio način otvaranja svijeta. Puno šire i dublje od spoznaje svijet otvara čuvstvenost. Heidegger kaže da su mogućnosti otvaranja vezane uz spoznaju prekratke u odnosu na one vezane uz čuvstvenost.⁴ Ovaj će nam stav pomoći da mržnju vidimo kao temeljnu emotivnost koja otvara svijet, ima svoj jezik i svoj način govora. U Mardešićevu se tekstu sluti da se približio ovakvom shvaćanju, ali ga nije ni imenovao ni izložio.

Heidegger je u čuvstvovanju, odnosno raspoloženju, vidio temeljni način kako nam je otvoren svijet. Ne neke pojedinosti u njemu, nego svijet u svojoj cjelini. Čuvstvenost se uvijek odnosi na svijet u cjelini. Onako kako je neko me – tako vidi svijet. Strah, primjerice, cijeli svijet čini izvorom mogućega straha. Heidegger će se poslužiti iskustvom tjeskobe da bi ukazao na moguće iskustvo svega, iskustvo koje otvara metafizičko pitanje.⁵ »Svijet sretnoga drugu je nego svijet nesretnoga«, kaže Wittgenstein⁶ pri čemu izravno govori

³ Usp. Željko MARDEŠIĆ, *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, 7. Mardešić nabraja osobne, obiteljske, klasne, nacionalne i religiozne mržnje pri čemu ističe da je religiozna mržnja najopasnija od svih jer je posve suprotna ljubavi koja je krajnji cilj religije.

⁴ Usp. Martin HEIDEGGER, *Bitak i vrijeme*, Zagreb, Naprijed, 1985, 153.

⁵ Usp. Martin HEIDEGGER, Što je metafizika?, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb, Naprijed, 1996, 108, gdje Heidegger uzimanje bića u cjelini u naletu tjeskobe razumije kao izniman trenutak u kojem se u iskustvu ničega naslućuje pitanje o svemu.

⁶ Ludwig WITTGENSTEIN, *Tractatus logico-philosophicus*, Zagreb, Moderna vremena, 2003, 6.43.

o stanju čovjeka koje utječe na svijet i njegove granice. Čuvstvenost je odnos prema svijetu u cjelini. Ona je pretpostavka da nas stanje svijeta može pogoditi. Pogodaenost je sa svoje strane pretpostavka da se čovjek skrbi i na sebe preuzme odgovornost.

Čuvstvenost nije emotivnost oprečna razumu. Čuvstvenost se odnosi i na racionalni stav prema svijetu. Svaki je odnos prema svijetu obojan nekom čuvstvenošću. Čak je i *vita contemplativa*, čisti teoretski zor na odnose u svijetu uvijek u nekoj čuvstvenosti. *Theoria* je u antici bila shvaćena kao *miran* način promatranja.⁷

Budući da je pogodaenost temelj čuvstvovanju, jasno je da se onda i prvo istraživanje emocija ne pojavljuje unutar neke psihologije, nego unutar retorike, sposobnosti odnosa prema nečemu što nas se tiče. Heidegger je retoriku shvaćao kao »prvu sustavnu hermeneutiku svakodnevnice ljudskih međuodnosa«.⁸

U *Bitku i vremenu* Heidegger je analizirao tjeskobu kao primjer jedne čuvstvenosti. Nama je, na tragu Mardešićevih metafora okvira i zraka, zadatak analizirati mržnju kao temeljnu čuvstvenost.

Mržnja se nikada ne pojavljuje sama od sebe, naglo, bez razloga. Nastanak mržnje je važan trenutak. U njemu se zrcali i ono što joj je prethodilo, ali nada-sve ono što je tvori. Dobar književni primjer opisa nastanka mržnje nalazimo romanu *Derviš i smrt*, Meše Selimovića. Ovaj tekst veoma precizno opisuje i nastanak mržnje i njezina bitna obilježja. Riječ je o dervišu Ahmedu Nurudinu. On je izgubio brata koji se zvao Harun. Odgovornost za njegovu smrt nosi muslim, kotarski načelnik, prema kojemu Ahmed u jednom trenutku počinje osjećati mržnju.

»To je bio radostan čas moga preobražaja.

Gledao sam poslije toga, gotovo ozaren novom vatrom, iznutra, gledao u njegov snažan vrat, u malo pognuta pleća, u zbijenu priliku, svejedno mi je da li će se okrenuti, svejedno mi je da li će me pogledati s osmijehom ili s prezirom, svejedno, moj je, potreban mi, vezao sam se za njega mržnjom.

Mrzim te, šaptao sam strasno, okrećući pogled, mrzim ga, mislio sam, gledajući ga. Mrzim, mrzim, dovoljna mi je ta jedna jedina riječ, nisam mogao da je se naizgovaram. Bila je slast, mlada i svježja, bujna i bolna, kao ljubavna čežnja. On, govorio sam u sebi, ne dajući mu da ode daleko od mene, ne dopuštajući da ga izgubim. On. Kao što se misli o voljenoj djevojci. Ponekad sam ga puštao od sebe, kao zvjerku, da bih mogao ići za njegovim tragovima, i opet ga približavao, da mi bude na nišanu očiju. Sve što je u meni bilo razdešeno, zbuñeno, rasuto, sve što je tražilo izlaz i rješenje, smirilo se, stišalo, sakupilo snagu što je neprestano jačala. Moje srce je našlo oslonac.

Mrzim ga, šaptao sam zaneseno, idući sokakom. Mrzim ga, mislio sam, klanjajući jaciju. Mrzim ga, izrekao sam gotovo glasno, ulazeći u tekiju.

Kad sam se ujutro probudio, mržnja je čekala budna, dignute glave, kao zmija sklupčana u vijugama mozga.

⁷ Usp. M. HEIDEGGER, *Bitak i vrijeme*, 157.

⁸ *Isto*, 158 (prijevod je naš, izvornika *Sein und Zeit*, Tübingen, Max Niemeyer, 1986, 138).

Nećemo se više odvajati. Ona ima mene, ja imam nju. Život je dobio smisao. Godila mi je u početku pomalo snena zanesenost, kao prvi trenuci groznice, bila mi je dovoljna ta crna, strašna ljubav. Ličilo je gotovo na sreću. Postao sam bogatiji, određeniji, plemenitiji, bolji, čak i pametniji. Izglobljeni svijet se smirio u svome ležištu, uspostavljao ponovo odnos prema svemu, oslobodio se mračnog straha zbog besmisla života, željeni red se nazirao preda mnom.

Natrag, bolećivo sjećanje na djetinjstvo, natrag, ljigava nemoć, natrag stravo nesnalaženja. Nisam više odrana ovca natjerana u drač šipražja, moja misao ne pipa po mraku, slijepa, srce mi je užareni kotao u kome se kuhao opojni napitak.

Mirno i otvoreno sam gledao u oči svemu, ničega se ne bojeći. Išao sam svuda gdje sam mislio da ću vidjeti muselima, ili makar vrh njegova turbana, sačekivao na sokaku kadiju i koračao za njim, gledajući u njegova uska pogrbljena leđa, i odlazio polako, sam, malaksao od skrivene srasti. Da mržnja ima miris, osjećalo bi se iza mene na krv. Da ima boju, crn trag bi ostajao za mojim petama. Da može da gori, plamen bi sukljao iz svih mojih otvora.

Znam kako se rodila, a kad je ojačala, nije joj bio potreban nikakav razlog. Postala je razlog i svrha sama sebi. Ali ja sam želio da ne zaboravi početke, da ne bi izgubila snagu i vrelinu. Niti da zanemari one kojima sve duguje i da postane svačija. Neka im ostaje vjerna.«⁹

Ovo je opis rađanja mržnje i opis mržnje same. Mržnja počinje onako kako se dogodi obraćenje. Nije riječ o promjeni mišljenja, nego o promjeni načina života, forme života. Događa se preobražaj i on je praćen radošću. Meša Selimović najprije opisuje blizinu. Mržnja se pojavljuje kao strast. Ahmed Nurudin je kuša i u jeziku i u tijelu. Blizu mu je, ne može prestati izgovarati njezino ime i osjeća je onako kako se osjeća djevojka u prvom naletu tjelesne strasti. Mržnja je pozornost na onoga koga mrzim. Pozornost zauzima cijelu svijest. Mržnja traje. Nije slučajna i kratkotrajna. Mržnja uvlači u identitet onoga koga mrzi. Ona tvori identitet. Određuje dnevni raspored. Unosi jasnoću u život i odnose. Mržnja daje smisao životu. Ima vremena i zna čekati. Dovoljna je sama sebi.

Mržnja je sila koja povezuje. Veže onoga koji mrzi s onim kojega mrzi. Povezuje ljude na paradoksalan način. Čovjeka koji je zahvaćen mržnjom veže uz onoga koga mrzi.

S porastom i produbljenjem mržnje životne se snage sve više usmjeravaju na objekt mržnje, na nanošenje štete ili jednostavno na uništenje onoga koga se mrzi. Mržnja nije iracionalna. Srdžba ili bijes mogu biti iracionalni, ali mržnja je hladna, proračunata, racionalna. Planira, smišlja, čeka.

Za razumijevanje mržnje potrebno je prije svega razumjeti njezinu ulogu i pojavljivanje u društvu. I to se čini važnom pretpostavkom za razumijevanje Mardešićevih tekstova u kojima spominje mržnju. Mržnja se najčešće veže uz osjećaj podređenosti.¹⁰ Mrzim nekoga tko mi je nadređen. Mržnja će se po-

⁹ Meša SELIMOVIĆ, *Derviš i smrt*, Sarajevo, Svjetlost, 1990, 242-243.

¹⁰ O mržnji i preziru iz perspektive društvenoga položaja usp. Christoph DEMMERLING, Hilge

jačati ukoliko je riječ o nekom tko je ranije bio podređen, a sada se našao u nadređenom položaju. Prezir se, naprotiv, pojavljuje kod nekoga tko se osjeća u nadređenom položaju. Mržnja gleda prema gore, iznad sebe, a prezir spušta pogled niz sebe, gleda druge ispod sebe. Iznad mene je netko tko tamo ne bi smio biti. Zato se mržnja usmjeruje iznad sebe. Mržnja je tako i slikovito dvojakom opasna. Usmjerena je na svoj objekt i želi ga uništiti. No, budući da je njezin objekt iznad nje, sva se izbačena mržnja može vratiti na onoga tko mrzi. Prezir se ne vraća na onoga koji prezire. On može neprestano prezirati i osjećati se sigurnim. Dogodi li se da se odnosi preokrenu, onda onaj koji je prije prezirao sve emocije pretvori u mržnju. Prezir se lako preokrene u mržnju.

Ovaj trenutak promjena u društvu pojašnjava zašto se mržnja pojavljuje svom silinom upravo u trenucima kada društvene uloge više nisu jasne i jasno razdijeljene. Kada povijesni procesi otvore mogućnost zamjene uloga, od povlaštenih u podređene i od podređenih u povlaštene, tada mržnja odozdo postaje pokretačkom snagom, a dotadašnji se prezir, iz straha od gubitka povlaštenog položaja, pretvara u mržnju. Tako se mržnja usmjeri na drugu mržnju. Motivi su različiti, ali eksplozivna snaga mržnje je ista. Hrani se samom sobom i hrani se mržnjom onoga drugoga. Dvije se sukobljene mržnje množe i rastu crpeći snagu od suprotstavljene mržnje.

Na ovaj se način pokazuje kako mržnja otkriva ljude u njihovim osjećajima manje vrijednosti, podređenosti i nemoći. Mržnja je u stanju mobilizirati snage nemoćnoga da se obrani i othrva osjećaju nemoći. Mržnja tako sabire snage protiv osjećaja nemoći i usmjeruje ih protiv onoga tko je izvor takva osjećaja. Mržnja je potencijalno nasilna. Ona zapravo smjera na uništenje onoga koga mrzi. Uz ovu, mržnja ima i zaštitnu društvenu ulogu. Okrenuta je prema van i pokrenuta voljom uništenja svoga objekta i okrenuta je prema unutra voljom stvaranja nutarnjega suglasja.

Mardešić veoma često opisuje stanje podijeljenoga društva.¹¹ Društvo podijeljeno na grupe s obzirom na mržnju ima dva učinka. Mržnja drži grupu na okupu i mržnja je usmjerena protiv druge grupe. Prema unutra djeluje povezujuće. Sabire, stvara napetost, usmjeruje. Kao luk koji treba napetost i pravac. Mržnja sve to nudi. Nutarnju napetost, sabranost i metu izvana. Mržnja ima nagnuće da i druge uvuče u svoj vrtlog. Na taj način raste i jača. Mržnja raste kad se dijeli. Uz to, porast mržnje i porast povezanosti grupe jest i porast spremnosti na nasilje. Ono se može iskazivati i samo riječima. Novine su pune mržnje, primjerice. Mardešić vrlo rano i vrlo precizno opaža otvaranje novina mržnji. Bilo bi iz ove perspektive važno uočiti kako je i kada iz novina nestalo prezira, a na njegovo mjesto došla mržnja. Preobrazba prezira u mržnju je precizan trenutak promjene društvenih uloga.

LANDWEER, *Philosophie der Gefühle*, Stuttgart – Weimar, J. B. Metzler, 2007, 295-299.

¹¹ Podsjećamo samo na dva teksta. Prvi okvir za opraštanje i Drugi okvir za opraštanje, u: Mardešić, *Svjedočanstva o mirotvorstvu*, 91-121.

Prezir i mržnja se susreću i pretaču u trenucima velikih društvenih promjena. Prezir je osjećaj moralne nadmoći. Ne pokazuje se izravno, nego se konstruira u pozadini. Mržnja je izravnija. Usmjerena je drugoga. Pozorna je na drugoga. Prezir mimoilazi drugoga. Previđa ga. Mržnja veže. Tko mrzi vezan je uz onoga koga mrzi. Ne odvaja se od njega. Pazi na njegove pokrete. Ne pušta ga iz vida. Mržnja je intenzivna pozornost na onoga koga se mrzi. Prezir zaobilazi drugoga. Prezir ne priznaje drugoga. Ne smatra ga jednakovrijednim i jednakopravnim. Tko prezire taj zaobilazi, ne vidi, ignorira prezrenoga.¹² Mržnja u sebi ima nagon za uništenjem protivnika dok prezir ima nagon za društvenim isključenjem protivnika. Tko prezire taj želi protivnika učiniti nepostojećim i omraženim. Tko mrzi želi da protivnik nestane. Mržnja želi tjelesnu smrt. Prezir želi društvenu smrt. Prezir ne pozna put u pomirenje. Mržnja neprijatelje može pretvoriti u protivnike, a protivnike u priznate partnere. Prezir ne poznaje takve preobrazbe. U Mardešićevim se tekstovima uvijek nalazi neki oblik nade i povjerenja u moguće dobro. Stoga kada govori o mržnji, tekstovi mu završavaju nadom koja je u stanju nadići mržnju.

Ovo je znak kako je Mardešić puno snažnije osjećao mržnju, to stanje prezrenih, negoli prezir, to stanje nadređenih. Njegov govor o prešućenoj mržnji izranja iz podređenog položaja vjernika u društvu. Mardešić bi se teško mogao smjestiti u položaj preziratelja. I teško bi bilo zamisliti njegovo kajanje zbog prešućenoga prezira. Istodobno je dobro opaziti da se mržnja može preokrenuti u oslobođenje od mržnje. To je razlog zbog kojega Mardešić govori o okviru za praštanje. Na mjesto okvira za mržnju trebao bi doći okvir za oprastanje. Obzor orisan mržnjom treba pretvoriti u obzor obilježen oprostom. To je zadatak koji pripada kršćanima u svijetu.

Prezir se može pretvoriti u mržnju u trenutku promjene društvenih okolnosti. Oni koji su do sada bili nadređeni gube svoj položaj. Do sada su prezirali i prezrene činili društveno nevidljivima. Sada upadaju u položaj podređenih. Time upadaju i u mržnju. Do sada su prezirno zaobilazili protivnika. Sada ga žele uništiti mržnjom. Prezreni su do sada bili ponižen. Bili su ispunjeni mržnjom. Sada su, mijenjajući društvene odnose, postali omraženi. Postali su cilj mržnje nekoć nadređenih, negdašnjih preziratelja. Mržnju kojoj su izloženi doživljavaju kao neku vrstu priznanja. Sami sada iz mržnje mogu postati preziratelji. Za njih je prijelaz iz prezrenih u omražene napredak. Nisu bili priznati, a sada jesu. Popeli su se na višu društvenu ljestvicu. Za onoga koji je prezirao, prijelaz u mržnju je gubitak. Gubi suverenost i ostaje mu samo mržnja. No, mržnja je neka vrsta priznanja pa se može dogoditi, ako se ne dogodi fizičko uništenje, da se na duge staze odnos prema omraženom pretvori u odnos prema neprijatelju ili suparniku.

¹² Podsjećamo na fenomen društveno nevidljivih ljudi (usp. Axel HONNETH, *Unsihtbarkeit. Stationen einer Theorie der Intersubjektivität*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 2003).

Usporedimo li mržnju sa srdžbom, opazit ćemo da Aristotel ima pravo kada razlikuje srdžbu koja je uvijek usmjerena na pojedinca iz konkretnih razloga od mržnje koja je moguća i prema vrsti, grupi, skupini, neovisno o tome postoji li neki osoban odnos. Srdžba je pokrenuta boli i patnjom, a mržnja zlom. Srdžba nestaje s vremenom, a mržnja traje. Tko se srdi želi da uzrok njegove boli sam trpi bol. Tko mrzi želi da njegov protivnik nestane. Tko se srdi može osjećati sućut, a tko mrzi ne osjeća sućut.

Budući da društvo tabuizira izravnu mržnju, o njoj se ne govori. No ona je sveprisutna. Razbiti šutnju o mržnji, i to prvenstveno među vjernicima, za Mardešića je postao imperativ.

Mržnja je založenost cijelom svojom snagom. Tko mrzi ulaže sve svoje snage protiv onoga koga mrzi. Mržnja je usmjerena, ali ona može ciljati i na nepoznate, na ljude koji mi nisu blizu niti su to ikada bili. Moguća je ukoliko je drugi u mojim očima nositelj moći. Moguće je mrziti nekoga tko ima moć, a da nismo sami u njegovoj blizini. Mržnja zahvaća duboko i traje. Budući da traje, postaje jedan od elemenata od kojih netko oblikuje svoj život. Stoga, mržnja pripada važnim elementima koji čine nečiji život. »Mržnja je povijesni vid ljudskoga života – kao okolnosti rođenja, karakter, obraćenje, strast, ljubav, djelo, bolest.«¹³

Mardešić je dobro opažao stanje u društvu. I govorio je o okviru za praštanje. Okvir bi ovdje valjao shvatiti kao opći obzor unutar kojega se odvijaju svi društveni odnosi. Opći obzor mržnje je za društvo poguban. On će uvijek u svaku poru društva moći unijeti otrov uništenja. No, okvir nije lako zamijeniti. Stoga je nezaobilazno pitanje koje Mardešić postavlja pri koncu svoga *Drugog okvira za praštanje*: »Kako se izvući iz okvira za mržnju i ući u okvir za praštanje?«¹⁴ Naravno, Mardešić ima svoj odgovor. On je kratak. Glasi: mladi ljudi, mudri ljudi, dobri ljudi. To su njegova tri puta izlaska iz okvira za mržnju i ulaska u okvir za praštanje. Ili, rečeno drugim jezikom, riječ je o promjeni pogleda na svijet: stav mržnje u stav opraštanja.

Valja uočiti da je riječ o obzorima mišljenja i odnosa i da Mardešić vidi mržnju i oprost kao zamjenjive odnose. I mržnja i oprost se mogu odnositi i na pojedinca i na grupe, a i jedan i drugi su temeljni stavovi. U temelju je sasvim jasno: Mardešić tekstom *Ispovijed o mržnji* cilja na promjenu stava pojedinca, na obraćenje. Kada govori o mladim ljudima, nemoguće je, međutim, očekivati obraćenje na mladost. Kada govori o mudrim ljudima, nemoguće je očekivati obraćenje na mudrost. Na mudrost se probuđuje. Obraćenje je moguće kod govora o dobrim ljudima. Samo je obraćen čovjek dobar čovjek.

Mladi su ljudi skloniji vidjeti svijet izvan okvira za mržnju. Mržnja nastaje kroz procese odrastanja i zrenja. Mudar se ne postaje odlukom. Štoviše, u pro-

¹³ Aurel KOLNALI, *Ekel, Hochmut, Haß*, Frankfurt am Main, Suhrkamp "Taschenbuch Wissenschaft", 2007, 102.

¹⁴ Mardešić, *Svjedočanstva...*, 105.

ces obraćenja ulazi i dugo vrijeme zrenja i traženja koje se ne bi moglo nazvati mudrim. No, obraćen čovjek spreman je slušati mudroga. Obračenje na dobru neprestan je zahtjev.

Hannah Arendt je govorila o oprost i obećanju kao načinima odnosa prema budućnosti koja još nije, ali unutar koje obećanjima gradimo oslonce u međuljudskim odnosima, a praštanjem mijenjamo stav prema onom što je po sebi nepromjenjivo.¹⁵

Mržnja je odnos prema prošlosti i sadašnjosti. I u tom se ne razlikuje od oprosta, jer i oprost je odnos prema prošlom i nepromjenjivom. Mržnja je aktivna i želi odgovoriti prošleme u sadašnjosti. Oprost je također aktivan stav prema onome što je bilo. Mardešić o mržnji govori ne zbog fenomena mržnje, nego zbog toga jer na nju nailazi kada prati zašto se procesi pomirenja i praštanja ne razvijaju. On je prepoznao pedagogiju kršćanstva: »Bolje je otkrivati dobro, nego se boriti protiv zla.«¹⁶ U tom se on razlikuje od političke pragmatike »koje svuda vidi zlo, šireći time mržnju i malodušje.«¹⁷ U mržnji Mardešić otkriva prepreku praštanju i pomirenju. No, ne opisuje mržnju, nego društvene procese koji se odvijaju po logici mržnje. Dugotrajna mržnja naslagana kroz vrijeme stvara zlopamćenje. Ono se uvijek vraća u najtežim i najgorim vremenima i iz prošlosti izvlači i oživljuje zlo. Zato je važno izići iz okvira za mržnju i ući u okvir praštanja.

Izlaz iz okvira za mržnju prema čemu je Mardešić težio i čemu je služila njegova *Ispovijed o mržnji* mogao bi se naznačiti sljedećim elementima: otkrivati dobro i imenovati zlo. Ne prešućivati mržnju. Graditi demokratsko društvo bez trajno povlaštenih i trajno podjarmljenih grupa. U Crkvi biti upozoran na vlastitu ulogu u okamenjivanju nepravednih odnosa, a posebno biti osjetljiv na naklonost prema povlaštenima. Prikloniti se podređenima i podjarmljenima i s njima rastakati otrov mržnje snagom oprostjenja. Učiti se dobroti u zla vremena. Ne hraniti mržnju. Ni svoju ni tuđu. Oštriti svijest da je u svijetu uvijek moguće biti pogođen mržnjom bez razloga. Uvijek je moguće da se čovjek nađe u odnosima u kojima vrijedi da ga mrze ni za što. To ne znači da je mržnja neutemeljena, nego da omraženi nije razlog mržnji. Imati skloništa od mržnje. To su važni ljudski odnosi: prijateljstva, dobri ljudi i to su temeljne ljudske aktivnosti: ljubiti, razgovarati, čitati. Postavljati znakove dobrote neovisno o mržnji i njezinoj logici.

Čitajući Mardešićeve bilješke o mržnji opažamo da mu je daleko više stalo do stvarnoga izlaska iz okvira za mržnju i ulaska u okvir za praštanje, negoli do opisivanja fenomena mržnje. Ovo pokazuje da je Mardešić, u vrijeme kada je pisao *Ispovijed o mržnji*, već iza sebe ostavio sve natruhe građenja karijere i sve svoje sposobnosti založio za mir.

¹⁵ Usp. Hannah ARENDT, *Vita activa*, Zagreb, August Cesarec, 1991, 190-199.

¹⁶ Mardešić, *Svjedočanstva*, 64.

¹⁷ *Isto*.

Ante Vučković

Željko Mardešić's approach to the phenomenon of hate

Summary

By his sensitivity to the occurrences of hate and by his courage to say it in a plausible and non-offending way, Željko Mardešić is more an exception than a rule in the spiritual milieu of Croatian culture and religiosity. This paper focuses on a short writing in which Mardešić confesses to his silence about hate. It analyses the meaning and nature of hate in an attempt to show what lies in the unsaid background of Mardešić's confession. Leaning on Heidegger and his understanding of emotion as opening the world, the author examines, through Mardešić's metaphors for hate - framework and air, the characteristics, scope and time of appearance of major waves of hate in society. Comparing hate with contempt and anger the author also shows the basic intention of Mardešić's writings on hate: exiting the framework for hate and creating a framework for forgiveness. This clearly shows Mardešić's position in society as well.

Key words: hate, contempt, anger, forgiveness.